

Д. Є. Голоборотько

аспірант
Класичний приватний університет**ВИТОКИ ЗДІЙСНЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ОПІКИ
В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

У статті розглянуто історичні умови зародження, формування та створення ідеологічних основ душпастирської опіки над засудженими до позбавлення волі у християнстві (II–IV ст. н.е.).

Ключові слова: *благодійність, духовенство, опіка, позбавлення волі, свобода совісті та віросповідання, християнство.*

I. Вступ

Із розвитком державного законодавства про свободу совісті та віросповідання церква стала активним учасником багатьох суспільно-політичних процесів, що відбуваються в Україні. На сучасному етапі в нашій державі спостерігаємо новий етап державно-церковних відносин, який можна характеризувати як партнерський. Зокрема, релігійні організації відіграють важливу роль у механізмі пенітенціарного й постпенітенціарного впливу на особистість правопорушника. 14 травня 2015 р. відбулася знакова подія у сфері кримінально-виконавчої політики України. Верховна Рада прийняла закон, що врегулює діяльність священнослужителів (капеланів) в установах виконання покарань у виді позбавлення волі, визначивши основні напрями подальшого співробітництва. З огляду на спроби встановлення взаємодії між установами кримінально-виконавчої системи та релігійних організацій треба констатувати, що на практиці при регулюванні цього питання виникає безліч проблем, що актуалізує історико-правові дослідження в напрямі з'ясування природи, витоків та еволюції здійснення релігійної опіки над засудженими до позбавлення волі. Нова й актуальна місія душпастирської опіки засуджених насправді має глибоку історичну основу, витоків взаємодії держави та церкви у практиці виконання покарання сягають початку нашої ери.

II. Постановка завдання

Метою статті є пошук основ зародження релігійної опіки над засудженими до позбавлення волі, оцінка переваг і ризиків душпастирської опіки як одного із стимулюючих методів формування правомірної поведінки в засуджених.

III. Результати

Християнські релігійні джерела свідчать про те, що тюрми існували в багатьох державах стародавнього світу. Найбільш чисельна група римських ув'язнених – християни, а значна кількість оповідей про них надає велику кількість інформації про функці-

онування римських в'язниць. Такі розповіді містяться не лише в Євангеліях, посланнях і діяннях Апостолів, в усіх частинах християнського Нового Заповіту, а й також у групі текстів, відомих загалом як “Діяння християнських мучеників”, і звітах із різноманітних частин Імперії, в яких зберігаються описи тюрем, де утримували християн.

У період перших язичницьких гонінь на християн їх саджали до тюрем, застосовували катування та вбивали за віру. Саме в цей період сформувалося християнське розуміння позбавлення волі не як помсти, а як засобу внутрішнього очищення особи, що помилилася, спіткнулася в житті. Тому будь-яке полегшення вимушеного стану засуджених, добру справу на їх користь заохочували. У стародавньому світі відвідування засуджених у в'язницях не було таким обмеженим, як сьогодні (Єр. 8, 32; Мф. 25, 36). Християнське вчення говорить про те, що Бог дає віруючим одне з найсильніших почуттів – співчувати й бути милосердними відносно ув'язнених. Серед християн стало прийнято відвідувати ув'язнених, як тільки в II ст. почалося справжнє переслідування. Поштовх для цього дав Ісус у своєму проповіді про те, що на останньому суді тих, хто відвідував в'язниці, буде зараховано до праведників. Заповідь Христа відвідувати ув'язнених дуже проста, легка й зрозуміла [1, с. 44].

Про діяння мучеників читали більш пізні християни в книгах Іова, Псалмів, Плачу, Ісайї та Захарія, і пізніше вони сформували християнське ставлення і до тюрем, і до потреб засуджених. Найбільше християнська література закликала до милосердя й поблажливості до заблудлих побратимів християн (Римлянам 2:1) або до братської застороги (Матвія 18:15).

Святий Іоанн Златоуст зазначає, що «хоча ув'язненому необхідно звільнення, проте Бог, будучи поблажливим, вимагає від нас лише того, що нам під силу – прийти до нього. “Милості хочу, а не жертви”» (Ос. 6, 8) [2, с. 795]. Творець хоче, щоб ув'язнена людина була втішена. “Не то нам заповідано, щоб милувати добрих людей і карати злих,

але всім надавати людиноловство” [2, с. 401], – нагадує християнам Іоанн Златоуст. На думку святих отців, Ісус Христос прийшов здійснити місію позбавлення засуджених саме із “в’язниці гріхопадіння”.

Незважаючи на жорстокі тортури, важкі умови ув’язнення, святі мученики чекали дня своєї страти як світлого свята й готувалися до нього з радістю. Вони співали вірші з псалмів, які можна було застосувати до їх становища. Страждальці, що знаходилися на нижньому поверсі в’язниці, відповідали співом на вірш псалма, що співали ув’язнені верхнього поверху, нібито безодня відповідала безодні (пс. 41, 8). Святі подвижники, перебуваючи в ув’язненні, вели між собою духовні бесіди, переконуючи в прийнятті християнства інших засуджених злочинців. Так, преподобний Єфрем Сирин (IV ст.), що опинився в молодому віці за ґратами, отримав від Бога одкровення й переконав тих, хто з ним відбував покарання, в тому, що навіть невинне ув’язнення на невеликий термін не є випадковістю, а служить або поканням у минулих гріхах, або прославлянням праведників [3, с. 6–7]. У розумінні віруючої людини покарання у вигляді позбавлення волі не є випадковим – це Божий Промисел. Ув’язнення людини надається для можливості проаналізувати своє життя, покаятися перед Богом у гріхах, очистити свою душу поканням, стати краще й чистіше, допомогти тим, хто поруч, хто відчуває ще більш нестерпні скорботи. Для багатьох в’язнів єдина надія була не на людське правосуддя, а на небесне.

Цікавим є розуміння того, що безвинним ув’язненим кайдани приносять ще більшу славу. Наприклад, у Старому Заповіті є розповідь про Йосипа, сина Якова. Зраджений своїми братами, він потрапляє до Єгипту. Живучи серед язичників, він твердо зберігає віру в істинного Бога й боїться в чому-небудь зогрішити перед Ним. Але зла та підступна дружина господаря Йосипа Потифара оббрехала його перед своїм чоловіком. Йосипа посадили у в’язницю, але за покору Господь визволяє його та з нечуваною раніше славою зводить на місце вельможі, першої особи в державі після фараона (Бут. 40, 41).

Згідно із заповіддю Христа, віруючі повинні відвідувати ув’язнених не тільки для того, щоб полегшити їм соціально-побутовий аспект перебування там. Християнське розуміння цієї місії дещо інше, його не можна зводити переважно до соціального служіння, адже душа людини вище тіла, а значить, духовна милостиня цінніше матеріальної. Порятунком знедолених, тих, хто гине, становить для християн істотну частину служіння Богу.

З іншого боку, відвідування засуджених до позбавлення волі є рятівним кругом не лише для них, а й для самого місіонера. Один із найбільш могутніх, розумних та за-

можних царів давньої держави Ізраїль, Соломон, зазначав: “Краще ходити до дому плачу... ніж ходити до дому бенкету” (Еккл. 7, 2). Порівнюючи глядачів театральних видовищ і тих, хто відвідує тюрми, Іоанн Златоуст повчає: «І там, і тут вони бачать пристрасті, але після видовищ спостерігач виходить подібний морю, що хвилюється, а після відвідування тюрми відвідувачі “мають глибокий спокій”». Скорбота, що залишається після побаченого в тюрмі, гасить будь-який тілесний вогонь. Далі святий робить висновок: “...уяви... скільки ми зробимо добра для тих, хто знаходиться в ув’язненні, і собі самому, якщо будемо постійно спілкуватися з ними і станемо використовувати на це весь час, який ми виводимо в порожніх заняттях” [4, с. 403]. Отже, згідно з християнським релігійним ученням, відвідування в’язниці допомагає не лише засудженим “нести свій хрест”, а й тим, хто їх відвідує, боротися з власними спокусами.

Відносно велику кількість інформації про відвідування засуджених християнських проповідників містять духовні джерела. Відомо, що учень апостола Павла на ім’я Онисифор, дізнавшись про арешт свого вчителя, прибув до Риму та зробив усе, щоб полегшити йому життя в ув’язненні. Сам апостол Павло потім дякує Онисифору в одному зі своїх послань за його піклування: “Хай Господь подасть милосердя милість дому Онисифора за те, що він багато разів мене заспокоював й не соромився кайданів моїх” (2 Тим. 1,16). До апостола Павла у в’язницю приходила й першомучениця Фьокла, яка, віддавши вартовому свої намиста й золоті речі, підкупила його, щоб лише послужити апостолу [5, с. 469–470].

Яскравий приклад тому, як на початку участі церкви в долі засуджених представники християнської релігії невинно молилися про ув’язнених, які перебували в тюрмах, можна знайти в словах апостола Павла. Він, перебуваючи в ув’язненні, у своєму посланні до євреїв просить: “Моліться про нас. Особливо ж прошу робити це, щоб швидше до вас мене було повернено. Пам’ятайте в’язнів, які страждають, як би й ви були з ними в кайданах” (Євр. 3,13, 18-19).

Святий Климент Римський за 28 років свого вигнання багато зробив для проповіді Євангелія в’язням міста Херсонесу [5, с. 680–685]. У своєму “Посланні до Коринтян” він зазначає, що багато християн прославилися не тільки гостинністю, а й тим, що добровільно йшли до в’язниці для звільнення інших, самі перетворювалися на рабів, щоб викупити інших [6, с. 27].

За свідченням святого Юстина Мученика, у II ст. у християнських громадах на допомогу нужденним збирали пожертви: “Достатні та бажаючі, кожен на свій розсуд, дають, що хочуть, зібране зберігається у священника, а він піклується про сиріт і вдів, про всіх нужденних через хворобу або з іншої причини,

а також про тих, які перебувають у кайданах” [7, с. 344]. Один із найвидатніших ранньохристиянських письменників і теологів Тертулліан (155–240 рр. н.е.) згадує про збір християнами милостині для засуджених на роботи в рудниках і заслання на острови [7, с. 27]. До ув'язнених приходили християни різних станів, у тому числі знатні люди з таємних християн. У християнській літературі описано випадок, коли дівчина на ім'я Павла “використала своє багатство на справу милосердя, відвідувала в'язниці, втішаючи допомогою й участю, перев'язувала рани тих, хто страждав за Христа” [8, с. 14]. Подібний випадок ми знаходимо в житті святого Доримедонта, що жив у III ст. “Він часто таємно приходив до святого Трохима у в'язницю, змивав кров та витирав стопи його чистим рушником” [5, с. 352].

Прославилася своїм служінням в'язням великомучениця Анастасія Римлянина. У традиції православної церкви відома як Анастасія Узорішительниця за те, що полегшувала, “вирішувала” страждання засуджених християн. Вона таємно від чоловіка відвідувала в'язниці та доглядала за засудженими-християнами. Після його смерті багато подорожувала, відвідувала в'язниці, допомагала засудженим християнам, віддаючи на їх потреби все своє майно [5, с. 599–600]. Мощам святої великомучениці Анастасії Узорішительниці, що постійно зберігаються в монастирі святої Анастасії в околицях міста Солоніки на півночі Греції, вклоняються засуджені й сьогодні. Зокрема, в 2011 р. мощі Анастасії Узорішительниці в супроводі грецької делегації священників прибули в Україну, їм могли помолитися засуджені окремих регіонів, зокрема Ольшанської виправної колонії № 53 на Миколаївщині. У Дніпропетровській виправній колонії № 89 знаходиться храм на честь цієї святої (заснований у 1997 р.)

Сучасником великомучениці Анастасії був святий великомученик Пантелеймон, який також відомий своїм служінням ув'язненим. Коли він став спадкоємцем багатого батьківського маєтку, негайно дарував свободу своїм рабам. “Обходячи темниці та відвідуючи всіх тих, які страждали в кайданах, Пантелеймон втішав їх милістю та безкоштовним лікуванням” [5, с. 625–626].

Особливим покровителем в'язнів, що молилися за них щоденно, є святий Микола Мирлікійський Чудотворець. Святитель сам побував у в'язниці під час гонін на Церкву Христову за часів імператора Діоклетіана (281–305 рр.). “Святитель Миколай був ув'язнений за сповідання християнської віри до в'язниці, де безупинно зміцнював у своїх сокамерниках віру, годував їх словом Божим, закликав до сповідання християнської релігії” [9, с. 19].

Завдяки впливу християн на державну владу на початку IV ст. відбулися зміни у ставленні до засуджених. У цей період було прийнято низку законодавчих актів, що відміняли

довічне ув'язнення, зменшували терміни попереднього ув'язнення, забороняли морити заарештованих голодом, утримувати їх у суцільній темряві, ланцюгах, не виводити на свіже повітря. Ще за часів імператора Адріана (135 р.) було скасовано довічне ув'язнення. В 320 р. імператор Костянтин Великий наказав для скорочення термінів попереднього ув'язнення прискорювати слідство, послабити систему заковування в ланцюги, дозволив виводити засуджених на повітря, заборонив морити арештантів, тримати їх у темряві та в ланцюгах і погано з ними обходитися.

Експансія християнства та християнізація всієї Римської імперії до кінця IV ст. зробили людяне ставлення до засуджених етично привабливим, високоморальним. У перші роки вільного сповідання християнства церква ще більше активізувала своє місіонерське служіння у в'язницях. Уперше форми тюремного служіння були визначені Першим Вселенським (м. Нікея, поблизу Константинополя, сучасна територія Туреччини) собором 325 р., що заснував інститут *Procuratores Pauperum* (піклування про бідних, бідолашних). Собором було визначено обов'язки священників. Вони повинні були відвідувати тюрми, клопотати про звільнення невинних, а в деяких особливих випадках навіть винних, забезпечувати засуджених продуктами харчування, одягом, надавати допомогу в судовому захисті, але головне – вживати заходи для їх морально-релігійного виправлення [10, с. 260]. Згідно з першим правилом II Вселенського собору (381 р. н.е.), Православна Церква зберегла ці догмати непорушними, Католицька доповнила їх власними новелами, деякі з яких мають юридичну природу, проте й та, й інша церкви мають єдину позицію стосовно відвідування засуджених.

Як свідчить православна історія, церква надавала в'язням не тільки духовну, а й матеріальну допомогу. Величезна кількість арештантів перебували під її опікою. “Через кілька років священства Златоуст налічував у Антіохійській церкві вже 3 000 осіб, удів і сиріт, яких годувала та підтримувала вона щодня, не беручи до уваги ув'язнених, які також були під опікою релігійної громади” [11, с. 260].

Уряд в особі християнських грецьких царів Гонорія й Феодосія II (перша половина V ст.) постановив суддям, щоб вони приходили на свята до в'язниці та дізнавалися про засуджених. Невиконання цього обов'язку спричинило суворе стягнення.

IV. Висновки

Отже, необхідно зробити висновок, що з перших років існування християнства, відвідуючи засуджених апостолів і простих в'язнів-язичників, християни, насамперед, проповідували вчення про Бога, надаючи віру, втіху та надію на вихід засудженим. Об'єктивні обставини виникнення християнської церкви підштовхнули її засновників та апологетів до ідеї необхідності допомоги найбільш нужденним, вразливим категоріям

населення. В Євангелії нам заповідано відвідувати ув'язнених. Ставленням до цієї заповіді визначається доля людини в майбутньому вічному житті. З давніх віків церква дбала про бідних, хворих, сиріт і засуджених, влаштовуючи лікарні та притулки, загалом при монастирях, а державна влада надавала істотну допомогу духовенству в справі піклування, звільняючи від державних податків майно, що належить різним благодійним установам, і караючи тих чиновників, які заважали їх діяльності.

Якщо церковники та акти милосердя з боку звичайних християн могли тільки трохи полегшити долю ув'язнених, благодійним компонентом ставлення до ув'язнених із боку духівництва та мирян не можна нехтувати. Це надихало не тільки окремих людей і групи, а й також і юридичну систему, що зростала разом із світськими законами.

Список використаної літератури

1. Оксфордська історія в'язниць. Практика покарання у західному суспільстві / за ред. Н. Моріса, Д. Дж. Ротмена; пер. з англ. – Київ: Всесвіт, 2009. – 560 с.
2. Иоанн Златоуст. Толкование на святого Матфея Евангелиста / Иоанн Златоуст. – Москва: Изд. отд. Московского патриархата, 1993. – Т. 2. – 891 с.
3. Святой Ефрем Сирий. Творения: в 4-х т. / Святой Ефрем Сирий. – Москва: Изд. отд. Московского патриархата, 1993. – Т. 1. – 484 с.
4. Цыпин В. А. Церковное право: курс лекций / В. А. Цыпин. – Москва: Изд-во МФТИ, 1994. – 440 с.
5. Ростовский Д. Четыри Минеи (Жития святых) / Д. Ростовский. – Санкт-Петербург, 1997.
6. Харинов В. Библейские основы церковной благотворительности / В. Харинов // Благотворительность в социальной политике России: история и современность. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 24–28.
7. Мышцын В. Устройство христианской Церкви в первые два века / М. Мышцын. – Сергиев Посад: Тип. Св. Тр. Сергиевой лавры, 1969. – 495 с.
8. Бахметьева А. П. Избранные жития святых / А. П. Бахметьева. – Москва: Троице-Сергиева Лавра, 1991. – 159 с.
9. Для душевного спасения узника: краткие рассказы о благотворительной помощи святых угодников Божиим узникам и молитвенные обращения к ним / Сост. В. И. Завалий, М. Л. Яковлев. – Киев, 1998. – 69 с.
10. Фойницкий И. Я. Уголовное право: Учение о наказании: лекции. – СПб.: Типо-литография Х. Ш. Гельпери, 1886. – 450 с.
11. Варнава (Беляев). Основы искусства святости (опыт изложения православной аскетики). – Т. 3. – Нижний Новгород: Изд. Братства во имя святого князя Александра Невского, 1997. – 540 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2016.

Голоборотко Д. Е. Истоки осуществления религиозной опеки в учреждениях исполнения наказания в виде лишения свободы

В статье рассмотрены исторические условия зарождения, формирования и создания идеологических основ душепастырской опеки над осужденными к лишению свободы в христианстве (II–IV ст. н.е.).

Ключевые слова: благотворительность, духовенство, опека, лишение свободы, свобода совести и вероисповедания, христианство.

Holoborotko D. Sources of Realization of Religious Guardianship in Establishments of Execution of Punishments as Imprisonment

Actual today in Ukraine the mission of pastoral guardianship of convicts in fact has deep historical basis. The sources of cooperation of the state and church in practice of implementation of punishment is beginning by the roots of our era. In the article considered historical terms of origin, forming and creation of ideological bases of pastoral guardianship above convicts to imprisonment in christianity. Christian religious sources testify that prisons existed in many states of the ancient world. Among Christians has come to visit prisoners as soon as in the second century began their persecution. Jesus gave in his prophecy push in that in the last judgment, those who visited the prison are counted as righteous. From the first years of existence of christianity, visiting convict apostles and simple prisoners of pagans, christians first of all preached studies about God, giving a faith, pleasure and hope on an exit convict. The main purpose of visiting prisoners is not only to facilitate their social and living conditions in prison, and first of all in the confession of christian values, in particular that the human soul is higher than body, accordingly spiritual mission is more important than material. On the other hand visiting convicts to imprisonment, according to Christian doctrine, it is a saving chain not only for them but also for a missionary. As history shows, the church gave the prisoners not only spiritual but also material support. If churchmen and acts of charity on the part of ordinary Christians can only lightly alleviate the fate of prisoners it is impossible to ignore the charitable component of attitude toward prisoners from the side of clergy and laymen. It inspired not only individuals and groups but also a legal system that has grown along with secular laws.

Key words: charity, clergy, guardianship, imprisonment, freedom of conscience and religion, Christianity.